

ŚWIATOWIT

ROCZNIK

POŚWIĘCONY ARCHEOLOGII PRZEDDZIEJOWEJ

I BADANIOM

pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej

WYDAWANY STARANIEM

ERAZMA MAJEWSKIEGO.

Tom I. — 1899.

(57 ilustracji w tekście i XI tablic).

WARSZAWA.

Skład Główny w Księgarni E. Wendego i S-ki, Krak.-Przedmieście № 9.

—
1899.

ŚWIATOWIT

ANNUAL OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
OF THE UNIVERSITY OF WARSAW

VOL. XI-XII (LII-LIII)
(2013-2014)

FASCICLE B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY.
ARCHAEOLOGY OF POLAND

WARSAW 2018

ŚWIATOWIT

ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

TOM XI-XII (LII-LIII)

(2013-2014)

FASCYKUŁ B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA
I ŚREDNIOWIECZNA.
ARCHEOLOGIA POLSKI

WARSZAWA 2018

Redaktor naczelny Wydawnictw Instytutu Archeologii UW:
Krzysztof Jakubiak

ŚWIATOWIT
ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Redaktor: Franciszek M. Stępnowski (f.stepniowski@uw.edu.pl)
Sekretarz redakcji: Andrzej Maciałowicz (amacialowicz@uw.edu.pl)
Współpraca redakcyjna: Ludwika Jończyk

Rada redakcyjna:

Włodzimierz Godlewski (Przewodniczący)
Elżbieta Jastrzębowska
Joanna Kalaga
Wojciech Nowakowski
Tadeusz Sarnowski
Tomasz Scholl
Karol Szymczak

All rights reserved
© 2018 Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN 0082-044X

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład: Jan Żabko-Potopowicz
Druk: Totem.com.pl, ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Adres redakcji: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego,
Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Contents

Spis treści

Fascykuł B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA I ŚREDNIOWIECZNA. ARCHEOLOGIA POLSKI

Fascicle B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL ARCHAEOLOGY. ARCHAEOLOGY OF POLAND

Studia i materiały

Jacek Lech

- Z DZIEJÓW BADAŃ NEOLITU W POLSCE:
ANNA KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA (1934–2011) 9
- Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (1934–2011):
From the History of Studies on the Neolithic in Poland 51

Marta Osypińska, Joanna Piątkowska-Małecka

- HODOWLA I ŁOWIECTWO WŚRÓD SPOŁECZNOŚCI
ZAMIESZKUJĄCYCH WIELOKULTUROWĄ OSADĘ W BODZI (ST. 1)..... 55
- Breeding and Hunting among the Communities Inhabiting
the Multicultural Settlement at Bodzia (Site 1)..... 85

Agnieszka Jarzec

- MATERIAŁY KULTURY ŁUŻYCKIEJ ZE STANOWISKA 4
W MAGNUSZEWIE MAŁYM, POW. MAKOWSKI 87
- Archaeological Relics of the Lusatian Culture from Site 4
in Magnuszew Mały, the Maków District 114

Przemysław Dulęba

- O POŻYTKU Z KWERENDY ARCHIWALNEJ. PRZYKŁAD ODKRYĆ
ZWIĄZANYCH Z KULTURĄ LATEŃSKĄ Z OBSZARU GÓRNEGO ŚLĄSKA 117
- On the Benefits of Archival Research. An Example of Discoveries
Related to the La Tène Culture from Upper Silesia 135

Ростислав Терпиловский, Геннадий Жаров

ДРУЖИННЫЙ МОГИЛЬНИК ПОЗДНЕГО ПРЕДРИМСКОГО ВРЕМЕНИ НА СЕЙМЕ.....	137
WARRIOR CEMETERY FROM THE LATE PRE-ROMAN PERIOD ON THE RIVER SEYM	150
Cmentarzysko wojowników z młodszego okresu przedrzymskiego nad rzeką Sejm.....	155

Iwona Kowalczyk-Mizerakowska

BOGATY GRÓB WOJOWNIKA Z SANDOMIERZA-KRAKÓWKI W KONTEKŚCIE ŚWIĘTOKRZYSKIEGO CENTRUM HUTNICZEGO	157
Rich Warrior's Grave from Sandomierz-Krakówka Considered in the Context of the Świętokrzyskie Metallurgic Centre	171

Agata Chilińska-Früboes

PRZEDWOJENNE ZNALEZISKA RZYMSKICH ZAPINEK KABŁĄKOWYCH DATOWANYCH NA WCZESNY OKRES WPŁYWÓW RZYMSKICH Z OBSZARU KULTURY DOLLKEIM-KOVROVO	173
Pre-war Finds of Imported Roman Bow Brooches Dated to the Early Roman Period Found at the Area of the Dollkeim-Kovrovo Culture	202

Joanna Piątkowska-Małecka, Teresa Tomek

SSAKI I PTAKI W GOSPODARCE LUDNOŚCI ZAMIESZKUJĄCEJ WCZESNOŚREDNIOWIECZNY ZESPÓŁ OSADNICZY W KULCZYNI-KOLONII (ST. 8), POW. WŁODAWSKI	205
Mammals and Birds in the Economy of the Inhabitants of the Early Medieval Settlement Complex in Kulczyn-Kolonia (Site 8), the Włodawa District	221

Róża Paszkowska

WSTĘPNE WYNIKI ANALIZY ARCHEOZOOLOGICZNEJ ZABYTKÓW Z KOŚCI I POROŻA Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO RADOMIA, STANOWISKA 1 I 2	223
Preliminary Results of an Archaeozoological Analysis of Artefacts Made of Bone and Antlers from Early Medieval Radom, Sites 1 and 2.....	241

Jerzy Sikora, Piotr Kittel, Piotr Wroniecki

W POSZUKIWANIU MILENIJNEGO MIRAŻU. NOWE BADANIA GRODZISKA W ROZPRZY (POW. PIOTRKOWSKI, WOJ. ŁÓDZKIE)	243
In Search of a Millennial Mirage. New Investigation of the Stronghold in Rozprza (Piotrków District, Łódzkie Voivodeship)	269

Sławomir Wadył

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE KLAMRY HACZYKOWATE Z ZIEM PRUSKICH. KLAMRY DO PASA, BŁYSTKI CZY ZAPINKI?.....	271
Belt Buckles, Fishing Lures, or Brooches? Early Medieval Hook Buckles from Prussia	284

Andrzej Buko

NAJSTARSZA FAZA REZYDENCJI DANIELA ROMANOWICZA NA GÓRZE KATEDRALNEJ W CHEŁMIE: PYTANIA I HIPOTEZY	285
The Oldest Phase of the Daniel Romanovich's Residence on the Cathedral Hill in Chełm: Questions and Hypotheses	301

Dominik Chudzik

MUROWANA ARCHITEKTURA SAKRALNA ZIEMI HALICKIEJ OD XIII DO POCZĄTKU XIV WIEKU	303
Brick-Built Sacred Architecture in the Halych Land since the 13 th until the Early 14 th Century	325

Anna Kubica-Grygiel

PÓŹNOŚREDNIOWIECZNE SZCZĄTKI LUDZKIE ODKRYTE W OBRĘBIE KOŚCIOŁA I KLASZTORU OO. DOMINIKANÓW W KRAKOWIE.....	327
Late Medieval Human Remains Discovered within the Dominican Church and Monastery in Kraków.....	337

Wydarzenia

Monika Rekowska

UROCZYŚCIE W KOZIENICACH KU CZCI PROFESORA TOMASZA MIKOCKIEGO	341

Kronika wykopalisk

Paweł Szymański

CZERWONY DWÓR, ST. XXI, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	349
Czerwony Dwór, Site XXI, the Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014	357

Artur Brzońska, Magdalena Nowakowska

W POSZUKIWANIU ŚLADÓW WALK PARTYZANCKICH POWOJENNEGO PODZIEMIA NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO („ŻOŁNIERZY WYKLĘTYCH”). BADANIA PODWODNE JEZIORA BROŻANE NA TERENIE PUSZCZY AUGUSTOWSKIEJ W 2013 ROKU	359
Searching for Traces of Guerrilla Warfare of the Post-War Anti-Communist Underground (‘Cursed Soldiers’). Underwater Exploration of the Brożane Lake in the Augustów Primeval Forest in 2013.....	361

Adam Cieśliński, Andrzej Kasprzak, Zbigniew Stasiak

NOWY ŁOWICZ, ST. 2, WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	365
Nowy Łowicz, Fst. 2, Woiwodschaft Westpommern. Ausgrabungen 2013–2014	371

Władysława Roszyk

PETRYKOZY, ST. 3, WOJ. MAZOWIECKIE. BADANIA W ROKU 2014.....	375
Petrykozy, Site 3, the Mazowieckie Voivodeship. Excavations in 2014	379

Karolina Blusiewicz

PUCK (DZIAŁKA NR 148/1), WOJ. POMORSKIE. BADANIA W ROKU 2014	381
Puck (Plot no. 148/1), the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2014	386

Michał Starski

PUCK, STARY RYNEK 13 I 14, WOJ. POMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	389
Puck, 13 and 14 Stary Rynek Street, the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014	395

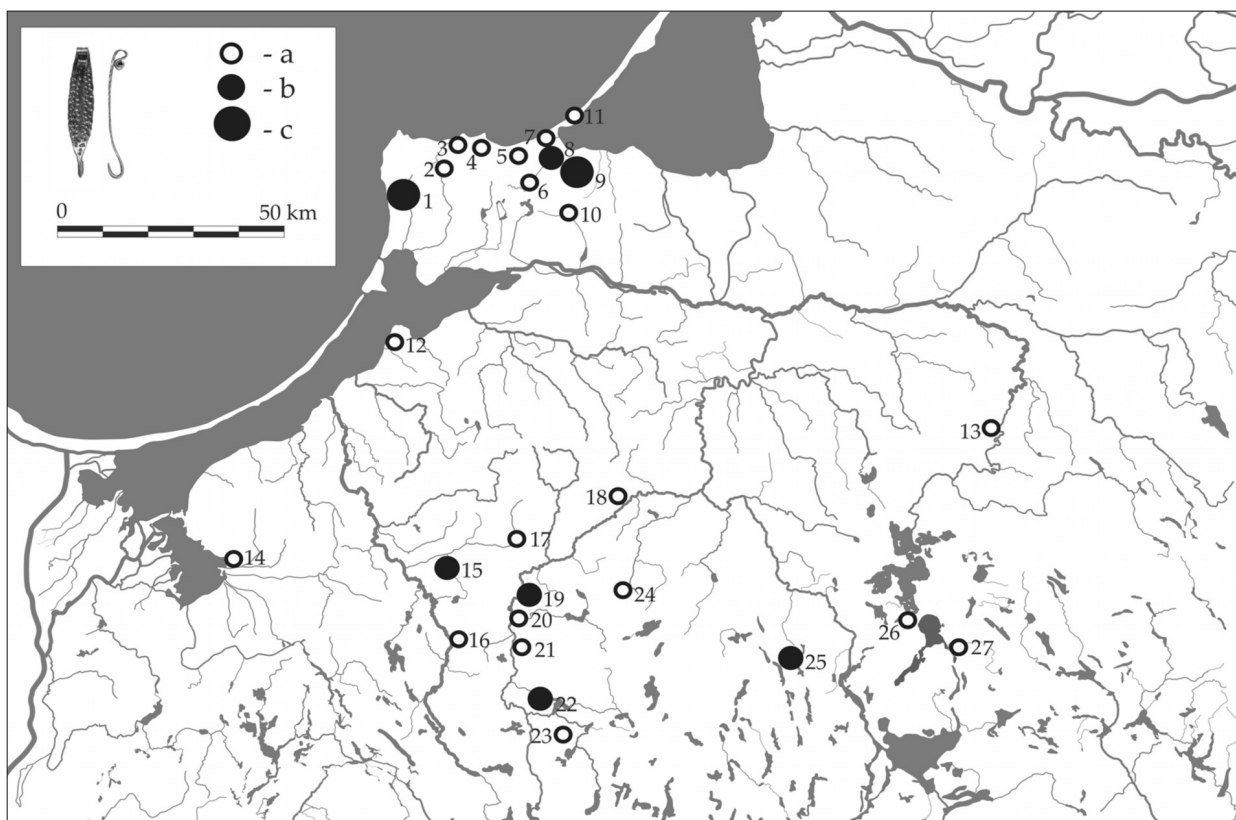
SŁAWOMIR WADYL

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE KLAMRY HACZYKOWATE Z ZIEM PRUSKICH. KLAMRY DO PASA, BŁYSTKI CZY ZAPINKI?¹

Keywords: West Balt Circle, Early Middle Ages, hook buckles (*Gürtelhaken*), jewellery

Południowo-wschodnie wybrzeża Morza Bałtyckiego jawią się jako strefa szczególnie dużej koncentracji

klamr haczykowatych² (Ryc. 1, 2). Dotychczas nie dostrzegano jednak właściwej skali tego zjawiska. Przedmioty określane najczęściej „haczykami do pasa” (niem. *Gürtelhaken*) to liściowate, rzadziej migdałowate, cienkie płytki z brązu, sporadycznie żelaza, a wyjątkowo srebra, o jednym końcu zaopatrzonym w haczyk, drugim zaś – w esowate

Ryc. 1. Rozprzestrzenienie klamer haczykowatych na ziemiach pruskich: a – 1 egz.; b – 2–4 egz.; c – 5 i więcej egz. (oprac. S. Wadyl). 1 – Povarovka; 2 – Bogatoo; 3 – Pionerskij; 4 – Kovrovo; 5 – Zaostr’o; 6 – Vetrovo; 7 – Zelenogradsk; 8 – Mohovoe; 9 – Mohovoe (*Kaup*); 10 – Mitino; 11 – Mierzeja Kurońska; 12 – Vesëloe; 13 – Vol’noe; 14 – Janów Pomorski; 15 – Orneta; 16 – Dąbrówka; 17 – Urbanowo; 18 – Ardapy; 19 – Smolajny; 20 – Dobre Miasto; 21 – Cerkiewnik; 22 – Olsztyn-Las Miejski; 23 – Olsztyn/jez. Track; 24 – Franknowo; 25 – Szestno-Czarny Las; 26 – Bogaczewo-Kula; 27 – Staświny.

Fig. 1. Distribution of hook buckles in Prussia: a – 1 specimen; b – 2–4 specimens; c – 5 and more specimens.

¹ Niniejszy artykuł powstał w trakcie realizacji projektu *Ziemia pruskie we wczesnym średniowieczu. Kształtowanie się nowej struktury osadniczo-terytorialnej i społecznej w świetle źródeł archeologicznych*. Badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/16/S/HS3/00533. Artykuł nie powstałby, gdyby nie pomoc szeregu osób. Autor składa wyrazy wdzięczności Kacprowi Martyce za udostępnienie niepublikowanych znalezisk znajdujących się

w Muzeum Warmii i Mazur, dr. Arkadiuszowi Koperkiewiczowi za informacje o nowych odkryciach z Olsztyna-Lasu Miejskiego, a także Ewelinie Drodz, Ewie Trawickiej, dr. Wojciechowi Wróblewskiemu i Bogdanowi Kościńskiemu za możliwość przedyskutowania kwestii funkcji analizowanych wytworów.

² Na określenie przedmiotów tego typu autor będzie stosował termin „klamra haczykowata”, definiujący formę tych przedmiotów, nie implikujący jednak ich zastosowania.

uszek. Ich cechą charakterystyczną jest wygięcie obu zakończeń na przeciwległe płaszczyzny. Dopełnieniem całości jest niewielkie kółko umieszczone w esowatym uszku³. Nieznaczna ich część jest niezdobiona, większość posiada jednak ornament puncowany bądź rytę.

W dotychczasowej literaturze zagadnienie klamer haczykowatych podejmowano chętnie, zwykle zajmując się funkcją, jaką pełniły (KNORR 1970; GABRIEL 1988: 206–207; HEINDEL 1990: 26–27; KÓČKA-KRENTZ 1993: 126; SZYMAŃSKI, MOSZCZYŃSKI 1998: 105–106; KARASIEWICZ 2001: 335–336; КУЛАКОВ 2015). Ze względu na dystrybucję klamer i ich obecność niemal wyłącznie na terenach Meklemburgii i Pomorza Zachodniego, z niewielką liczbą znalezisk z obszarów leżących poza tą strefą, rzeczony przedmiot uznawano do niedawna za wytwory charakterystyczne dla Słowiańszczyzny północno-zachodniej (KÓČKA-KRENTZ 1993: 126, mapa 60).

Celem niniejszej pracy jest zwrócenie uwagi na dużą, nie dostrzeganą dotychczas, koncentrację tego typu przedmiotów na ziemiach pruskich. Zestawione w katalogu zabytki stanowią liczny zbiór, umożliwiający podjęcie rozważań zarówno nt. funkcji omawianych zabytków, ich chronologii, a także dystrybucji. W związku z faktem, że nie ma w literaturze jednomyślności na temat funkcji, jaką przedmioty te pełniły, podjęto tu próbę rozstrzygnięcia tej kwestii.

Odkrycia z ziem pruskich

Mapy dystrybucji omawianej kategorii źródeł ograniczały się do znalezisk z obszarów Słowiańszczyzny (por. KNORR 1970: mapa 1; KÓČKA-KRENTZ 1993: mapa 60). Z południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku do niedawna znany był zaledwie jeden egzemplarz, pochodzący z okolic Mierzei Kurońskiej (KNORR 1970: mapa 1; GABRIEL 1988: ryc. 41). Niedawno zwrócono uwagę na fakt pojawienia się większej liczby znalezisk z terenów zamieszkiwanych w okresie wczesnego średniowiecza przez Prusów (IBSEN 2009: 204–207; SHIROUKHOV 2015: 260, ryc. 7). W najpełniejszym dotychczas zestawieniu zebrano około 20 klamer, przy czym blisko połowa pochodziła z cmentarzyska w Mohovoe (Moxovoe), Kaliningradzkaâ obl./d. *Kaup bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen* (КУЛАКОВ 2015: 388–390, ryc. 9, 10).

Autor zebrał informacje o 51 kłamarach haczykowatych z ziem pruskich (Katalog; **Ryc. 3, 4**). 27 z nich pochodzi z cmentarzysk, 13 – ze stanowisk o charakterze osad-

niczym, a kontekst pozostałych nie jest znany. Skartowanie znalezisk z ziem pruskich wskazuje na dwie wyraźne strefy ich występowania. Pierwsza, z największą liczbą zabytków, zamyka się w północno-zachodniej części Półwyspu Sambijskiego. Druga to dorzecze środkowej i górnej Łyny (**Ryc. 1, 2**). Na odnotowanie zasługuje brak tego typu znalezisk w północnej i wschodniej strefie ziem pruskich oraz na obszarach wschodniobałtyjskich⁴.

Forma

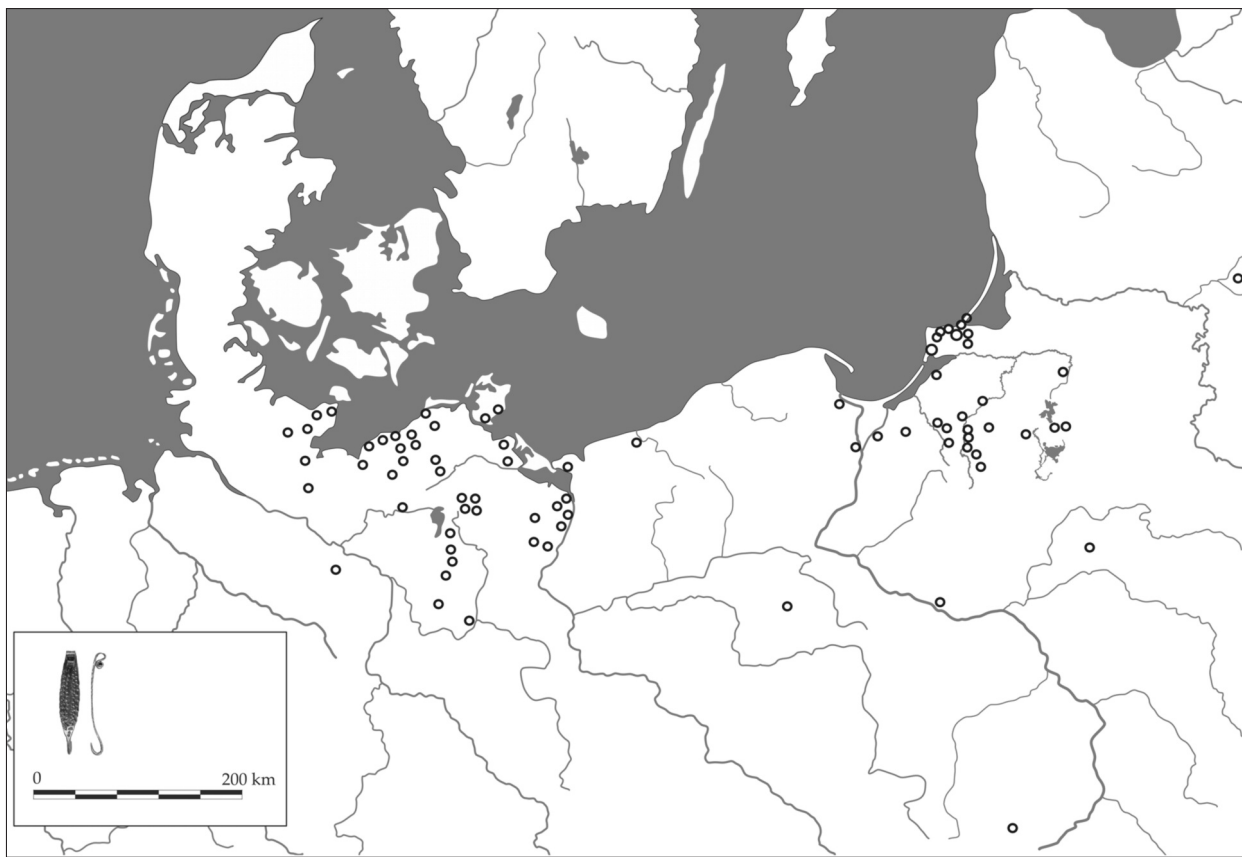
Pierworzoru klamer haczykowatych doszukiwano się w owalnych kłamarach do kolii (KNORR 1970: 99). Rzeczywiście, forma obu kategorii przedmiotów jest bardzo podobna. Jeszcze większe, wręcz bliźniacze podobieństwo przedstawiają zapięcia srebrnych naszyjników (ŁĘGA 1930: tabl. 34, ryc. 181–183; STENBERGER 1947: 190, ryc. 66, 213:12, 239:3). Podobnie jak kłamy haczykowate, mają kształt liściowaty. Jeden z końców jest wygięty w esowaty haczyk, drugi zaś ma uformowane owalne uszko – oba elementy tworzą zapięcie.

Kłamy haczykowate mają formę liściowatej, rzadziej migdałowej czy romboidalnej płytki/blaszki. Jeden z końców zaopatrzony jest w haczyk, drugi zaś w esowate uszko. Ostatnio Vladimir Kulakov wyróżnił dwa typy, za kryterium podziału biorąc ich proporcje (КУЛАКОВ 2015: 386, ryc. 9). Autor ten stwierdził, że można się doszukiwać ciągu rozwojowego w tej kategorii przedmiotów, jednak nie przedstawił zasadnych argumentów. Wolno sądzić, że poza formalnym zróżnicowaniem płytek na wydłużone liściowate (np. **Ryc. 3:j,k,p**), migdałowe (**Ryc. 3:n,w, 4:b**) oraz romboidalne (**Ryc. 3:l,m**) na obecnym etapie badań nie ma podstaw do kreślenia schematu typologicznego rozwoju tych zabytków. Na tle zestawionych w części katalogowej źródeł wyróżniają się trzy okazy. Pierwsze dwa (nr kat. 24, 48, **Ryc. 3:e,f**) nie mają typowego haczyka, lecz otwór, u jednego z końców. Być może przedmioty te należy interpretować jako element zapięcia naszyjnika. Na uwagę zasługuje również okaz z Szestna-Czarnego Lasu, pow. mrągowski (nr kat. 45, **Ryc. 4:i**), który przypomina stylizowaną rybkę. Nie ma on zakończenia esowatego, zaś elementem mocującym jest kółko umieszczone w otworze usytuowanym poprzecznie w dolnej części zawężenia blaszki. Analogiczne znalezisko z Wolina uznane zostało za błyskę⁵ (RULEWICZ 1994: ryc. 25). Argumentem przeciwko takiej interpretacji jest jednak ornamentyka okazu z Szestna, nieodbiegająca od klasycznych form klamer.

³ Element ten zachowuje się jednak sporadycznie.

⁴ Wyjątkiem jest odkrycie z kurhanu 47 w d. Żwirblach na Litwie (obecnie część miasta Wilna; IWANOWSKA, KAZAKEVIČIUS 2001: 259, tabl. X:36).

⁵ Ostatnio przedmiot ten został określony jako zapinka w kształcie ptaka, autorzy jednak nie uzasadnili tej opinii (STANISŁAWSKI, FILIPOWIAK 2013: tabl. II:19 – podpis pod ilustracją).

Ryc. 2. Rozprzestrzenienie klamer haczykowatych (wg GABRIEL 1988; KÓČKA-KREZN 1993 z uzupełnieniami; oprac. S. Wadył).

Fig. 2. Distribution of hook buckles.

Analizowane przedmioty odznaczają się długością mieszczącą się w przedziale 4,9–8,1 cm⁶, szerokością wynoszącą 0,8–2,1 cm. Grubość blaszki zwykle wynosi 0,8–1,6 mm.

Funkcja

Przedmiotom tym przypisywano różnorakie zastosowanie. Jako pierwszy problemem tym zajmował się Robert Beltz (1893: 227–228), który przypisał im funkcję klamer do pasa (niem. *Gürtelschließe*). Za taką interpretacją opowiedział się również autor najobszerniejszego opracowania tej kategorii zabytków, Heinz Knorr. Głównym argumentem przywoływanym przez tego badacza było zaleganie tzw. *Gürtelhaken* (jak nazywał on te przedmioty) na wysokości bioder w kilku grobach inhumacyjnych. We wszystkich przypadkach klamry występowały wraz

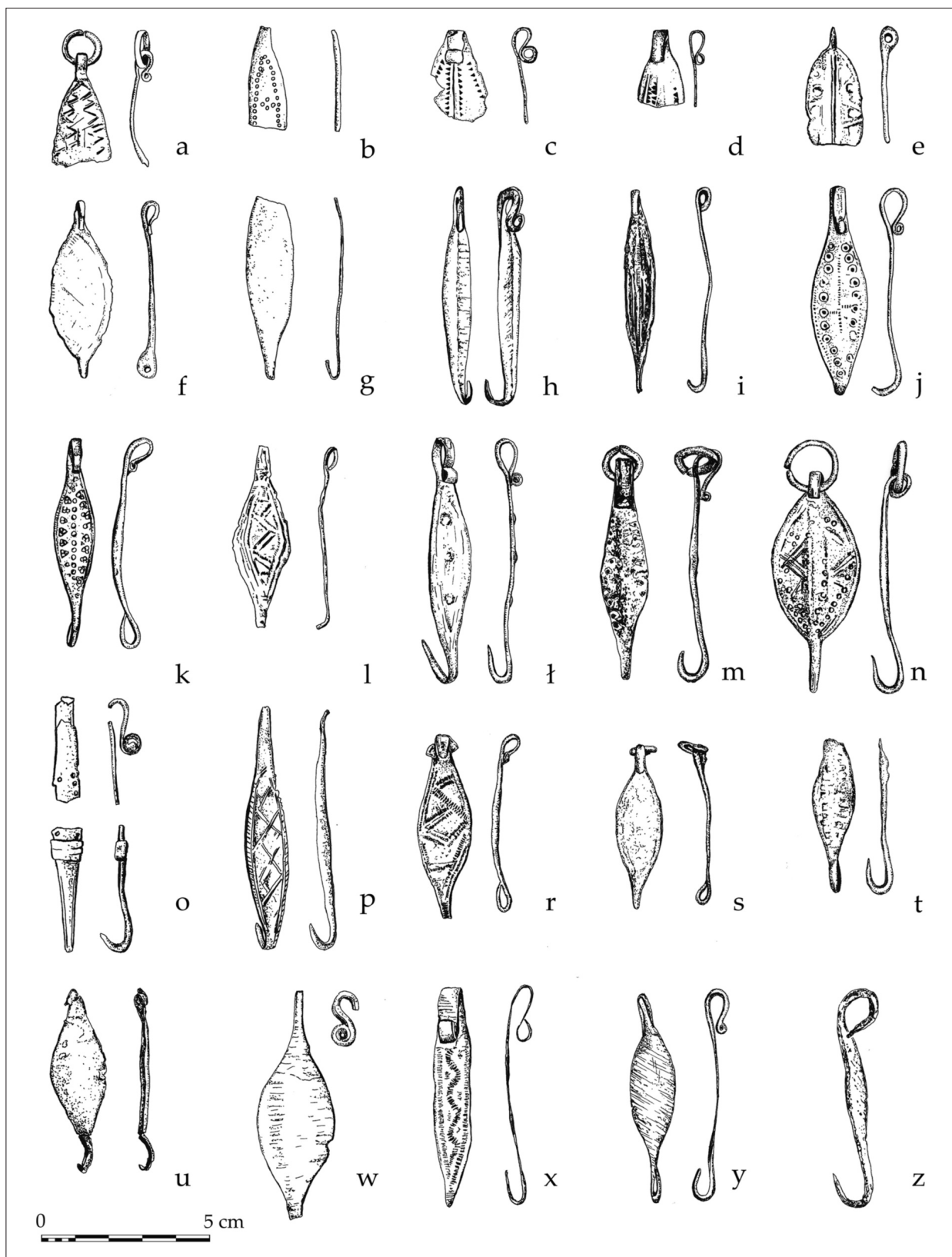
z nożykami żelaznymi w pochewkach skórzanych. Na tej podstawie autor doszukiwał się związku pochewek noży z pasami, które miały być spinane klamrami haczykowatymi. Biorąc pod uwagę, że występowały w grobach kobiet, autor wysunął przypuszczenie, że były typowymi elementami garderoby żeńskiej (KNORR 1970: 94). Na niewielką stabilność takiego połączenia zwracano uwagę już kilkakrotnie (SCHMIDT 1989: 32; KÓČKA-KREZN 1993: 126).

Alternatywną interpretację przedstawił Ingo Heindel (1990: 29–32). Zdaniem tego badacza omawiane zabytki były błyskami/haczykami do łowienia ryb, przede wszystkim drapieżnych. Pogląd ten argumentował on spotykaną czasem ornamentyką przypominającą rybią łuskę oraz występowaniem dużej liczby znalezisk na stanowiskach osadniczych, na terenach dogodnych dla rybołówstwa. Podobną rolę przypisywali im Józef Kostrzewski (1960: 261)⁷ i Marian Rulewicz (1994: 128–129). Z kilku

⁶ Na tle pozostałych odznacza się jeden z okazów z Olsztyna-Lasu Miejskiego, którego długość wynosi 10,6 cm (nr kat. 25).

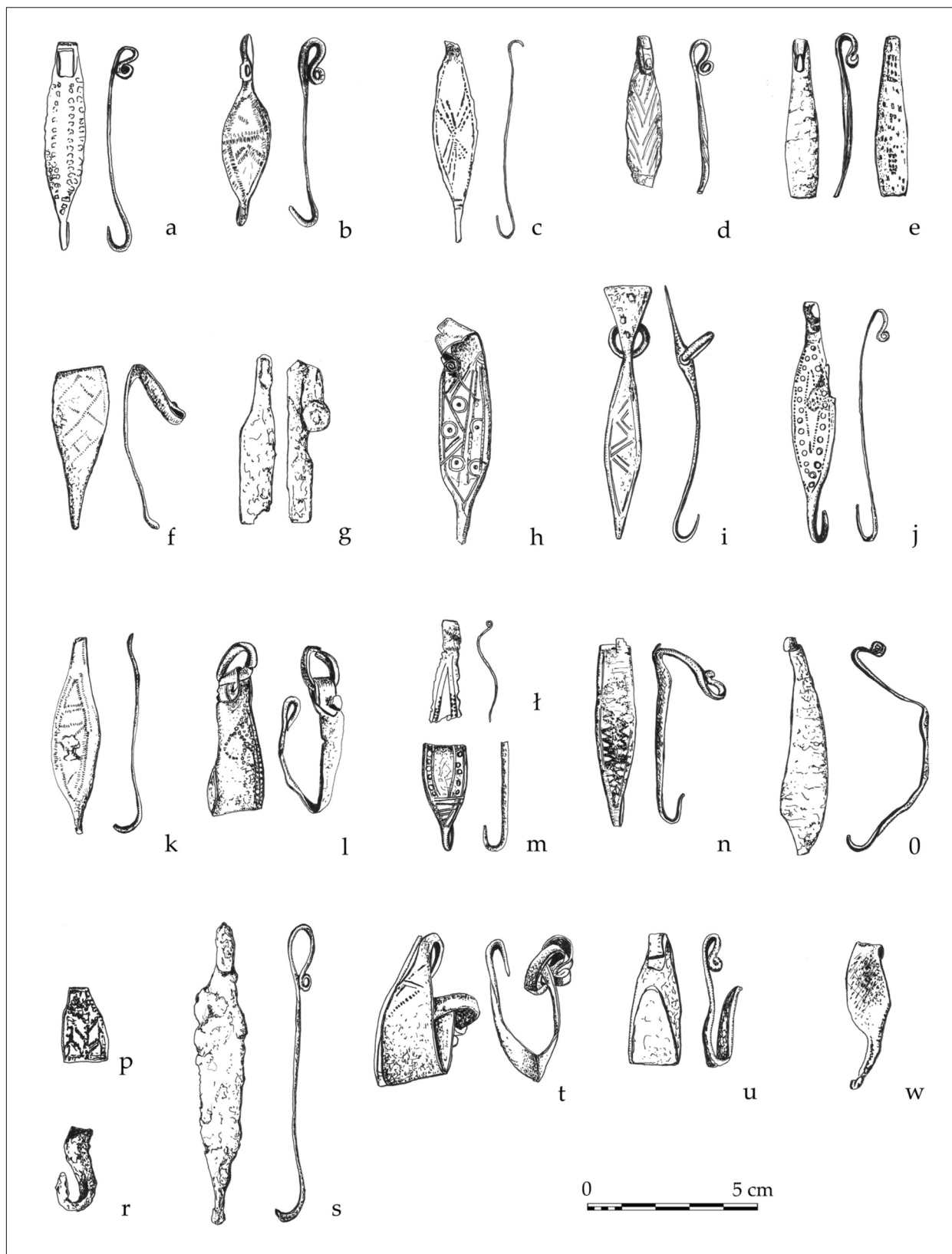
⁷ Autor ten znalazł jednak tylko jeden niezdobiony egzemplarz z Bo-

gaczewa-Kuli, pow. giżycki. Podkreślał przy tym, że wyróżnia go górne zakończenie, które nie posiadało otworu, lecz esowate uszko (KOSTRZEWSKI 1960: 261).

Ryc. 3. Klamry haczykowe z ziem pruskich [w nawiasach kwadratowych podano nr kat.]: a – Vesëloe [47]; b – Cerkiewnik [4]; c – Kovrovo [9]; d, e, j, k, ł, n, r–t – Mohovoe (*Kaup*) (d [15], e [24], j [17], k [16], ł [19], n [22], r [21], s [18], t [20]); f – Vetrovo [48]; g – Franknowo [7]; h – Bogaczewo-Kula [2]; i – Janów Pomorski [8]; l – Pionerskij [32]; m – Zelenogradsk [51]; o – Mitino [11]; p – Orneto [30]; u – Bogatoo [3]; w–z – Povarovka (w [33], x [34], y [35], z [36]) (rys. D. Żak-Boryszko).

Fig. 3. Hook buckles from Prussia [catalogue numbers are given in square brackets].

Ryc. 4. Klamry haczykowane z ziem pruskich [w nawiasach kwadratowych podano nr kat.]: a – Staświny [43]; b, i – Szestno-Czarny Las (b [44], i [45]); c, p, w – Povarovka (c [37], p [38], w [39]); d – Sambia [40]; e – Dąbrówka [5]; f, n – Smolajny (f [41], n [42]); g, r, s, u – Olsztyn-Las Miejski (g [26], r [27], s [25], u [28]); h – Vol'noe [49]; j – Mierzeja Kurońska [10]; k, ł, m – Mohovoe (k [13], ł [14], m [12]); l – Urbanowo [46]; o – Orneta Kolonia [31]; p, w – Povarovka (p [38], w [39]); t – Olsztyn/jez. Track [29] (rys. D. Żak-Boryszko).
 Fig. 4. Hook buckles from Prussia [catalogue numbers are given in square brackets].

powodów trudno się zgodzić z taką koncepcją. Po pierwsze analizowane przedmioty mają proste, pozbawione zadziur haczyki. Natomiast wszystkie haczyki do łowienia ryb z błyskawką mają hak zakończony zadziorem (RULEWICZ 1994: ryc. 21:3; KOSTRZEWSKI 1960: 257, ryc. 1–3:a; por. CONWENTZ 1890). Sam ten fakt rzecz jasna nie przesądza sprawy, jako że niektóre typy haczyków również nie posiadają zadziurów (RULEWICZ 1994: 113, 115–116, tabl. XXII, XXV–XXVI). Kolejnym, silnym argumentem pozwalającym zakwestionować koncepcję jest sama forma oraz rozmiary odbiegające znacznie od analizowanych klamer. Błystki na drugim zakończeniu mają otwory do umocowania sznura. Ponadto charakteryzują się znacznie większymi rozmiarami, osiągając zwykle długość kilkunastu centymetrów (KOSTRZEWSKI 1960: 257, 259–260; RULEWICZ 1994: 129). Ponadto należy wątpić, by tak łatwy do zgubienia przedmiot jak błystka wykonywano ze srebra, co odnosi się do okazów z rejonu Mierzei Kurońskiej (nr kat. 10, Ryc. 4:j), ale także z południowej Polski⁸. Na problem ten zwrócił wcześniej uwagę T. Ibsen (2009: 206).

Inna propozycja zakłada, że przedmioty te stanowiły element pasa. Nie były jednak zapięciami (klamrami), lecz przywieszkami, za pomocą których przypinano do pasa torebki (SCHMIDT 1989: 33; podobnie IBSEN 2009: 206). Również Hanna Kóčka-Krenz doszła do podobnych wniosków. Autorka przypuszczała, że były to przywieszki utykane w „otworkach w rzemieniu (haczykiem?), do których mocowano (do esowatego uszka?) drobne przedmioty codziennego użytku” (KÓČKA-KRENTZ 1993: 127). Za podobnym rozwiązaniem opowiedział się V. Kulakov (КУЛАКОВ 2015: 390), który bez najmniejszych wątpliwości przypisał klamrom funkcję haczyków, za pomocą których mocowano sakwy do przechowywania utensyliów kupieckich (wag, odważników), a także monet i innych drobnych przedmiotów o znacznej wartości (np. bryłek bursztynu). Nie można wykluczyć takiego zastosowania haczyków, jednak tak daleko idące wnioski, na poparcie których brak jest jakichkolwiek dowodów, należy pozostawić w kategorii *desideria pia*.

Przedstawiono również koncepcję przypisującą im rolę zapinek do odzieży (KOPERKIEWICZ 2015: 64–65; por. STANISŁAWSKI, FILIPOWIAK 2013: tabl. II:19). Nie uzasadniono jednak szerzej tego poglądu. Można domniemywać, że klamra musiałaby być zamocowana na stałe do gardero-

by za pomocą pierścienia, zaś w miejscu, które miałyby spinać, powinna się znajdować doszyta haftka. Interpretacja ta jest niewątpliwie atrakcyjna, jednak kilka argumentów nie pozwala jej zaakceptować. Kontekst zalegania w grobach inhumacyjnych jednoznacznie wskazuje na związek z pasem⁹. Ponadto haczykowaty koniec, który jest otwarty, wydaje się być dość ostry, przez co wykorzystywanie klamer w taki sposób nie byłoby całkiem bezpieczne.

Pojawiła się również koncepcja upatrująca w klamrach zapięcie do obuwia (SHIROUKHOV 2015: 260), niestety, jej autor nie uzasadnił szerzej tej hipotezy.

Biorąc pod uwagę staranne wykonanie i bogactwo ornamentyki klamer, należy uznać, że ich walory estetyczne i dekoracyjne miały niebagatelne znaczenie. Można zatem domniemywać, że – niezależnie od ich zastosowania – były to przedmioty ozdobne. Szczególnie istotne dla podejmowanej kwestii są znaleziska z grobów inhumacyjnych. Z Meklemburgii znanych jest pięć okazów odkrytych w takim kontekście. W trzech przypadkach określono precyzyjnie miejsce znalezienia zabytku. W grobie 1 na cmentarzysku w Gamehl, Ldkr. Wismar, klamra zalegała *in Gürtelhöhe* (KNORR 1970: 102). Na cmentarzysku odkrytym w Damm, Ldkr. Rostock, w grobie 14 klamra została zadokumentowana *unter der rechten Hand*, z kolei w grobie 16: *in Höhe des Gürtels* (KNORR 1970: 102). Dużą wartość mają nowe znaleziska z dwóch grobów inhumacyjnych w miejscowości Povarovka, Kaliningradzkaâ obl. (ПРОНИИ И ИН. 2006: ryc. 191:3, 202:6), gdzie klamry zarejestrowano w okolicy bioder, co potwierdza wcześniejsze obserwacje.

Niezwykle wartościowych danych w kontekście podejmowanego zagadnienia dostarcza jedno z nowych odkryć przy ul. Tartacznej w Gdańsku. Na znalezionej tam klamrze stwierdzono stosunkowo długi fragment sznura, co pozwala przypuszczać, że była ona przytroczona do pasa za jego pomocą¹⁰.

Przytoczone argumenty skłaniają do przyjęcia tezy, że klamry haczykowane stanowią element pasa. Wydaje się, że mogły służyć jako zapięcia pasa¹¹. Na podstawie ich konstrukcji należy jednak wnioskować, że musiałby to być luźno opasający biodra, wąski pasek. Najwięcej przesłanek skłania jednak do przyjęcia tezy, że klamry haczykowane pełniły rolę zawieszek do pasa, do których mocowano drobne przedmioty czy też sakwę. W kwestii mocowania do pasa

⁸ *Vide* Szczaworyż, pow. buski. Klamra opublikowana jako przedmiot nieokreślony, platerowany srebrem (DĄBROWSKA 1969: 283–284, ryc. 9:g).

⁹ Jeśli klamra spinała odzież wierzchnią, to powinna się znajdować na wysokości piersi.

¹⁰ Odkrycie niepublikowane. Informacja ustna dyrektor Muzeum Archeologicznego w Gdańsku – Ewy Trawickiej.

¹¹ Na marginesie warto odnotować, że bliźniaczo podobne przedmioty, występujące w młodszym okresie przedrzymskim, są interpretowane jako klamry pasa (KOSTRZEWSKI 1919: 47–48; ryc. 31–33).

można dopuścić dwa rozwiązania. Pierwsze, bardziej prawdopodobne, zakłada, że były mocowane do pasa za pomocą rzemienia lub sznura. Drugie, że były przyczepiane bezpośrednio do pasa.

Chronologia i proveniencja

W dotychczasowych opracowaniach klamry haczykowane datowano standardowo na XI–XII w. (KNORR 1970: 93) lub XI–XIII w. (KÓČKA-KRENZ 1993: 126). Odminną opinię przedstawił I. Heindel (1990: 29–32), który przyjął kryterium surowcowe i okazy żelazne datował na VII–X w., zaś brązowe na XI–XIII w., nie uzasadniając jednak swojej propozycji. Joachim Herrmann opublikował ostatnio grupę znalezisk z Ralswiek na Rugii, które wystąpiły w kontekstach datowanych na IX stulecie (HERRMANN 2005: 91, ryc. 124:m–p). Również grupa znalezisk z innych stanowisk może być pewnie datowana na okres przed XI w. Z Niewiadomej, pow. sokołowski, pochodzi żelazna klamra, którą można datować na IX – 1. połowę X w.¹² (MIŚKIEWICZ 1996: tabl. IX–XI; SKRZYŃSKA 2001: 183–184, ryc. 6:4). Brązowy okaz z Gniezna jest datowany na trzecią ćwierć X w. (KARA 2009: ryc. 120). Żelazną „błyskawkę” ze Wzgórza Zamkowego w Szczecinie znaleziono w warstwie datowanej na ostatnią ćwierć IX – 1. połowę X w. (CNOTLIWY, LECIEJEWICZ, ŁOSIŃSKI 1983: 205).

Ważnych informacji w kwestii chronologii klamer dostarczają niewątpliwie znaleziska z terenów zachodnio-bałtyjskich. Większość okazów datowana jest w ramach XI–XII stulecia. Pewna grupa wyrobów może być jednak datowana na starszy horyzont. Należy wskazać znaleziska z Franknowa, pow. olsztyński (nr kat. 7), Janowa Pomorskiego, pow. elbląski (nr kat. 8), Olsztyna-Lasu Miejskiego, pow. olsztyński (nr kat. 25), oraz Szestna-Czarnego Lasu (nr kat. 44, 45).

Skartowanie znalezisk klamer haczykowanych ujawnia dwa główne obszary ich występowania: największa

koncentracja znajduje się w Meklemburgii, a mniejsza – na południowo-wschodnich wybrzeżach Bałtyku (Ryc. 2). Za obszar pochodzenia klamer uważał Knorr (1970: 96) obszary położone na wschód od Odry. Sądził on, że na inne tereny przedmioty te mogły się dostać drogą morską, a zatem znaleziska spoza tego obszaru należy traktować jako importy (KNORR 1970: 99, 101). Wątpliwości do tezy o wyłącznie słowiańskim pochodzeniu tej kategorii zabytków wyrażał Ingo Gabriel (1988: 207). Wyraźne nagromadzenie przedmiotów tego typu na południowo-wschodnim wybrzeżu Bałtyku, na terenach pruskich, stawia pod znakiem zapytania dotychczasowe interpretacje.

Zakończenie

Nowe odkrycia oraz reinterpretacja dawnych znalezisk klamer haczykowanych z południowo-wschodnich wybrzeży Morza Bałtyckiego zmieniają postrzeganie tych przedmiotów, wiązanych dotychczas ze strefą Słowiańszczyzny północno-zachodniej. Tak silna koncentracja klamer na ziemiach pruskich i relatywnie wczesna chronologia części znalezisk (nr kat 7, 8, 25, 44, 45) wskazują, że interpretacja tych przedmiotów w kategorii importu powinna zostać odrzucona. W związku z powyższym wolno sądzić, że były one istotnym elementem stroju wczesnośredniowiecznych Prusów i należy dopuścić możliwość ich lokalnej, o ile nie genezy, to produkcji.

W świetle zaprezentowanych argumentów przedmioty te, określane niekiedy mianem „haczyków do pasa”, należy wiązać z pasem. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że pełniły one rolę zawieszek do pasa, do których mocowano drobne przedmioty czy też sakwy.

Dr Sławomir Wadył
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
slawomirwadył@wp.pl

¹² Autorka datowała obiekt, w którym znaleziono ten egzemplarz, na 2. połowę VI w. (MIŚKIEWICZ 1996: 49). W związku z faktem, że w wypełniku obiektu 4, w którym znaleziono klamrę, odkryto

ceramikę częściowo obtaczaną, nie jest możliwe utrzymanie takiej chronologii.

Katalog znalezisk klamer haczykowatych z ziem pruskich

Skróty:

IA UW	Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
MAH	Muzeum Archeologiczno-Historyczne, Elbląg
MHSOK	Muzeum Historii i Sztuki Obwodu Kaliningradzkiego (Калининградский областной историко-художественный музей)
MWM	Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie
SMB-PK/MVF	Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin
PM	<i>Prussia-Museum</i>

1. Ardapy, pow. bartoszycki
 Kontekst: znalezisko luźne, w okolicy grodziska
 Opis zabytku: klamra z brązu
 Datowanie: wczesne średniowiecze
 Zbiory/literatura: zabytek niepublikowany, w zbiorach
 Działu Archeologii MWM.

2. Bogaczewo-Kula, pow. giżycki
 Kontekst: cmentarzysko, grób 257
 Opis zabytku: klamra z żelaza, o wymiarach: dł. 6,8 cm,
 szer. 0,9 cm (**Ryc. 3:h**)
 Datowanie: wczesne średniowiecze
 Zbiory/literatura: MWM 125; OKULICZ 1958: 67, 102,
 tabl. VIII:6.
 Uwagi: Znaleziony w grobie, jednak homogeniczność
 zespołu grobowego była kwestionowana już przez autora
 publikacji, który przypisywał znalezisku metrykę wczesno-
 średniowieczną.

3. Bogatoc (Борарое), Kaliningradzkaâ obl./d. *Pokalkstein*,
Kr. Fischhausen
 Kontekst: cmentarzysko, grób A15
 Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 5,5 cm,
 szer. 1,7 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:u**)
 Datowanie: X–XII w.
 Zbiory/literatura: SMB-PK/MVF, PM-A 15; SHIROUKHOV
 2015: 260, ryc. 7.

4. Cerkiewnik, pow. olsztyński
 Kontekst: cmentarzysko, obiekt 3 (domniemany stos ciało-
 palny)
 Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 3,2 cm,
 szer. 0,97 cm, gr. 0,14 cm (**Ryc. 3:b**)
 Datowanie: koniec X – 2. połowa XI w.
 Zbiory/literatura: ZIEMIŃSKA-ODOJ 1992: 114–115,
 tabl. I:3; DĘBOWSKA 2001: 17, tabl. II:8.

5. Dąbrówka, pow. olsztyński
 Kontekst: znalezisko luźne
 Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 4,6 cm,
 szer. 1 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 4:e**)
 Datowanie: XI–XII w.
 Zbiory/literatura: MWM 13/13.

6. Dobre Miasto, pow. olsztyński
 Kontekst: znalezisko luźne, w okolicy grodziska
 Opis zabytku: klamra z brązu
 Datowanie: wczesne średniowiecze
 Zbiory/literatura: MWM.

7. Franknowo, pow. olsztyński
 Kontekst: osada, obiekt osadniczy
 Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 5,3 cm,
 szer. 1,35 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 3:g**)
 Datowanie: koniec VI–IX w.
 Zbiory/literatura: KOZŁOWSKA, DĄBROWSKA 1973: 349,
 ryc. 6:3.

8. Janów Pomorski, pow. elbląski
 Kontekst: osada, znalezisko luźne
 Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm,
 szer. 0,9 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 3:i**)
 Datowanie: IX–X w. (?)
 Zbiory/literatura: MAH 507/2008; КУЛАКОВ 2015: 395,
 ryc. 9:13.

9. Kovrovo (Коврово), Kaliningradzkaâ obl./d. *Dollkeim*,
Kr. Fischhausen
 Kontekst: znalezisko luźne
 Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 6,6 cm,
 szer. 2,2 cm, gr. 0,17 cm (**Ryc. 3:c**)
 Datowanie: wczesne średniowiecze
 Zbiory/literatura: КУЛАКОВ 2015: 389, ryc. 9:4.

10. Mierzeja Kurońska¹³, Kaliningradzka obl.
Kontekst: precyzyjna lokalizacja i kontekst są nieznane
Opis zabytku: klamra ze srebra, o wymiarach: dł. 7 cm;
szer. 1,2 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 4:j**)
Datowanie: X–XII w.
Zbiory/literatura: ENGEL 1931: 108–109, 114, ryc. 16:k.
11. Mitino (Митино), Kaliningradzka obl.
Kontekst: cmentarzysko, grób 406
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 8 cm,
szer. 0,8 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 3:o**)
Datowanie: wczesne średniowiecze
Zbiory/literatura: СКВОРЛОВ 2010: 100, ryc. 59, tabl.
DCLXXXI:6.
12. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Wis-
kiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: znalezisko luźne, obszar 4
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 3,4 cm,
szer. 1,45 cm, gr. 0,19 cm (**Ryc. 4:m**)
Datowanie: koniec XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: IBSEN 2009: ryc. 113, 114:2, tabl. 81:6.
13. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Wis-
kiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: osada, koncentracja anomalii AK2
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 5,8 cm,
szer. 1,5 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 4:k**)
Datowanie: koniec XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: IBSEN 2009: ryc. 133.
14. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Wis-
kiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: osada, znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 3,3 cm,
szer. 1,1 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 4:l**)
Datowanie: wczesne średniowiecze
Zbiory/literatura: КУААКОВ 2015: 395, ryc. 9:17.
15. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Kaup
bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 2,4 cm,
szer. 1,4 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 3:d**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУААКОВ 2015: 395, ryc. 9:5.
16. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Kaup
bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,3 cm,
szer. 1,15 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 3:k**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУААКОВ 2015: 395, ryc. 9:8.
17. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Kaup
bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 5,6 cm,
szer. 1,4 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 3:j**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: IBSEN 2009: ryc. 114:1; КУААКОВ 2015:
395, ryc. 9:9.
18. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Kaup
bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko, grób K29
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 4,9 cm,
szer. 1,4 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 3:s**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУААКОВ 2015: 395, ryc. 9:14.
19. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Kaup
bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 7,1 cm,
szer. 0,9 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 3:l**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУААКОВ 2015: 395, ryc. 9:15.
20. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Kaup
bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 3,9
cm, szer. 1,1 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:t**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУААКОВ 2015: 395, ryc. 9:16.
21. Mohovoe (Моховое), Kaliningradzka obl. / d. *Kaup
bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 5,4 cm,
szer. 1,5 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:r**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУААКОВ 2015: 395, ryc. 9:19.

¹³ W niektórych pracach (por. IBSEN 2009: 206; КУААКОВ 2015: 389) błędnie podano informację o pochodzeniu tego egzemplarza z miejscowości Stangenwalde, tymczasem Carl Engel pisze wy-

rażnie, że miejsce pochodzenia klamry nie jest znane (ENGEL 1931: 108–109).

22. Mohovoe (Моховое), Kaliningradská obl. / d. *Kaup bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm, szer. 2,4 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 3:n**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУЛАКОВ 2015: 395, ryc. 9:3¹⁴.
23. Mohovoe (Моховое), Kaliningradská obl. / d. *Kaup bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko, tzw. *Aschenplatz*
Opis zabytku: klamra z brązu
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: WULFF 1865: 645.
24. Mohovoe (Моховое), Kaliningradská obl. / d. *Kaup bei Wiskiauten, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko, wykop 4
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 3,6 cm, szer. 1,7 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:e**)
Datowanie: XI – połowa XII w.
Zbiory/literatura: КУЛАКОВ 2015: 395, ryc. 9:2.
Uwagi: Egzemplarz ten nie ma końca zwieńczonego haczykiem, tylko otworem (być może stanowi element zapięcia naszyjnika), w związku z czym został zaliczony do omawianej kategorii zabytków warunkowo.
25. Olsztyn-Las Miejski, pow. olsztyński
Kontekst: osada, obiekt 3/06
Opis zabytku: klamra z żelaza, o wymiarach: dł. 10,6 cm, szer. 1,5 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 4:s**)
Datowanie: VIII–IX w. (?)¹⁵
Zbiory/literatura: MWM.
26. Olsztyn-Las Miejski, pow. olsztyński
Kontekst: osada, znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z żelaza, o wymiarach: zach. dł. 5 cm, szer. 1 cm, gr. 0,21 cm (**Ryc. 4:g**)
Datowanie: X–XII w. (?)
Zbiory/literatura: MWM.
27. Olsztyn-Las Miejski, pow. olsztyński
Kontekst: osada, znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z żelaza, o wymiarach: zach. dł. 2,4 cm, szer. 0,8 cm, gr. 0,18 cm (**Ryc. 4:r**)
Datowanie: X–XII w. (?)
Zbiory/literatura: MWM.
28. Olsztyn-Las Miejski, pow. olsztyński
Kontekst: osada, znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm, szer. 1,6 cm, gr. 0,14 cm (**Ryc. 4:u**)
Datowanie: X–XII w. (?)
Zbiory/literatura: MWM.
29. Olsztyn/jez. Track, pow. olsztyński
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm, szer. 1,6 cm, gr. 0,14 cm (**Ryc. 4:t**)
Datowanie: XI–XII w. (?)
Zbiory/literatura: MWM.
30. Orneta, pow. lidzbarski
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 7,2 cm, szer. 1,3 cm, gr. 0,17 cm (**Ryc. 3:p**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: MWM 33/15.
31. Orneta Kolonia, pow. lidzbarski
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 7,2 cm, szer. 1,45 cm, gr. 0,13 cm (**Ryc. 4:o**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: MWM 8/12.
32. Pionerskij (Пионерский), Kaliningradská obl. / d. *Hünenberg, Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko, tzw. *Aschenplatz* (A-1)
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 5,4 cm, szer. 1,5 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 3:l**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: КУЛАКОВ 2015: 395, ryc. 9:13.
33. Povarovka (Поваровка), Kaliningradská obl.
Kontekst: cmentarzysko, znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 6,7 cm, szer. 2,1 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:w**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: ПРОНИН I IN. 2006: ryc. 254:1.

¹⁴ V. Kulakov przypisał okaz do znalezisk z *Powajen/Povarovki*, tymczasem na stanowisku tym nie odkryto takiego egzemplarza (КУЛАКОВ 2015: 388–389, ryc. 9). Na podstawie numerów umieszczonych przy poszczególnych zabytkach można go pewnie włączyć do grupy znalezisk z dawnego *Kaup*.

¹⁵ Klamrę znaleziono w pobliżu dirhemów datowanych na 2. połowę VIII w. Wyniki analiz radiowęglowych są niejednoznaczne – część dat mieści się w VIII–IX stuleciu, inne wskazują na XI–XII w. (zob. КОПЕРКІЕВИЧ 2015: ryc. 15).

34. Povarovka (Поваровка), Kaliningradskaâ obl.
Kontekst: cmentarzysko, znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,5 cm, szer. 1,1 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 3:x**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: ПРОНИН I IN. 2006: ryc. 246:12.
35. Povarovka (Поваровка), Kaliningradskaâ obl.
Kontekst: cmentarzysko, grób XXXV
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,1 cm, szer. 1,2 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:y**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: ПРОНИН I IN. 2006: 66, ryc. 145:3.
36. Povarovka (Поваровка), Kaliningradskaâ obl.
Kontekst: cmentarzysko, grób ТРР 4
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm, szer. 0,8 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:z**)
Datowanie: X–XI w.
Zbiory/literatura: ПРОНИН I IN. 2006: 79–80, ryc. 191:3.
37. Povarovka (Поваровка), Kaliningradskaâ obl.
Kontekst: cmentarzysko, grób XIII
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm, szer. 1,3 cm, gr. 1,2 cm (**Ryc. 4:c**)
Datowanie: koniec X–XI w.
Zbiory/literatura: ПРОНИН I IN. 2006: 48, ryc. 215, 221:2.
38. Povarovka (Поваровка), Kaliningradskaâ obl.
Kontekst: cmentarzysko, grób ТРР 9
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 4 cm, szer. 1,6 cm (**Ryc. 4:p**)
Datowanie: wczesne średniowiecze
Zbiory/literatura: ПРОНИН I IN. 2006: 82–83, ryc. 202:6
39. Povarovka (Поваровка), Kaliningradskaâ obl.
Kontekst: cmentarzysko, grób ТРР LIII
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 4,7 cm, szer. 1,4 cm (**Ryc. 4:w**)
Datowanie: XI–XIII w.
Zbiory/literatura: ПРОНИН I IN. 2006: 74, ryc. 170:8.
40. Sambia, Kaliningradskaâ obl.
Kontekst: dokładny kontekst i lokalizacja nieznana
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 4,6 cm, szer. 1,1 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 4:d**)
Datowanie: XI–XIII w.
Zbiory/literatura: МНСОК/PM 16517.30; SHIROUKHOV 2015: 260, ryc. 7.
41. Smolajny, pow. olsztyński
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,1 cm, szer. 1,6 cm, gr. 0,16 cm (**Ryc. 4:f**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: MWM 24/15.
42. Smolajny, pow. olsztyński
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 7,3 cm, szer. 1 cm, gr. 0,14 cm (**Ryc. 4:n**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: MWM 1/15.
43. Staświny, pow. giżycki
Kontekst: osada, wykop 1/2011, warstwa kulturowa
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm, szer. 1,2 cm, gr. 0,14 cm (**Ryc. 4:a**)
Datowanie: wczesne średniowiecze
Zbiory/literatura: KARCZEWSKI, KARCZEWSKA, PLUSKOWSKI 2015: 182, tabl. IV:3.
44. Szestno-Czarny Las, pow. mrągowski
Kontekst: grodzisko, wykop IV, warstwa 2
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,1 cm, szer. 1,5 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 4:b**)
Datowanie: X/XI w.
Zbiory/literatura: IA UW 181/96; KALINOWSKA 2006: 139.
45. Szestno-Czarny Las, pow. mrągowski
Kontekst: grodzisko, wykop IV, warstwa 2
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 8,1 cm, szer. 1,2 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 4:i**)
Datowanie: X/XI w.
Zbiory/literatura: IA UW 242/96; KALINOWSKA 2006: 140.
46. Urbanowo, pow. lidzbarski
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,2 cm, szer. 1,6 cm, gr. 0,11 cm (**Ryc. 4:l**)
Datowanie: XI–XII w.
Zbiory/literatura: MWM 15/15.
47. Vesëloe (Весёлое), Kaliningradskaâ obl. / d. *Balga*, *Kr. Heiligenbeil*
Kontekst: znalezisko luźne
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: zach. dł. 3,25 cm, szer. 1,7 cm, gr. 0,15 cm (**Ryc. 3:a**)
Datowanie: wczesne średniowiecze
Zbiory/literatura: КУЛАКОВ 2015: 393, ryc. 9:1.
48. Vetrovo (Ветрово), Kaliningradskaâ obl. / d. *Ekritten*, *Kr. Fischhausen*
Kontekst: cmentarzysko, grób
Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 5,5 cm, szer. 2 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 3:f**)
Datowanie: X–XII w.
Zbiory/literatura: SMB-PK/MVF, PM – IV, 344, 5766.14; SHIROUKHOV 2015: 260, ryc. 7
Uwagi: Egzemplarz ten nie ma końca zakończonego haczykiem, tylko otworem (być może stanowi element zapięcia naszyjnika), w związku z czym został zaliczony do omawianej kategorii zabytków warunkowo.

49. Vol'noe (Вольное), Kaliningradskaâ obl. / d. *Schulstein*, Kr. *Königsberg*

Kontekst: cmentarzysko, grób (?)

Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 6,4 cm, szer. 1,7 cm, gr. 0,2 cm (**Ryc. 4:h**)

Datowanie: X–XII w.

Zbiory/literatura: SMB-PK/MVF, PM-Pr 6118.

50. Zaostrov'e (Заостровье), Kaliningradskaâ obl. / d. *Rantau*, Kr. *Fischhausen*

Kontekst: tzw. *Aschenplatz* (2)

Opis zabytku: klamra z brązu

Datowanie: wczesne średniowiecze

Zbiory/literatura: КУЛАКОВ 2015: 395.

51. Zelenogradsk (Зеленоградск), Kaliningradskaâ obl. / d. *Kirtigebnen*, Kr. *Fischhausen*

Kontekst: cmentarzysko, grób VII–II (?)

Opis zabytku: klamra z brązu, o wymiarach: dł. 7,7 cm, szer. 1,5 cm, gr. 0,1 cm (**Ryc. 3:m**)

Datowanie: X–XII w.

Zbiory/literatura: SMB-PK/MVF, PM–VIII, 3,3 VII/7, II; SHIROUKHOV 2015: 260, ryc. 7.

Literatura

BELTZ R.

1893 *Wendische Alterthümer*, „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde” LVIII, 173–231.

CNOTLIWY E., LECIEJEWICZ L., ŁOSIŃSKI W.

1983 (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

CONWENTZ H.

1890 *Vorgeschichtliche Fischerei in Westpreussen*, (w:) *Festgabe des Westpreussen Fischerei-Vereins für die Theilnehmer des 3. Fischereitages in Danzig*, [b.m.w.], 75–83.

DĄBROWSKA E.

1969 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Szczaworyżu, pow. Busko, w latach 1965–1966 (rejon: gród właściwy)*, „Sprawozdania Archeologiczne” XX, 278–286.

DĘBOWSKA B.

2001 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkiewniku*, „Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski” III, 7–39.

ENGEL C.

1931 *Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung*, „Mannus-Ergänzungsband” VIII, 97–121.

GABRIEL I.

1988 *Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard/Oldenburg*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” 69, 103–291.

HEINDEL I.

1990 *Riemen- und Gürtelteile im westslawischen Siedlungsgebiet*, Berlin.

HERRMANN J.

2005 *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen auf Rügen und ihr Hinterland. Teil III: Die Funde aus der Hauptsiedlung*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 37, Schwerin.

IBSEN T.

2009 „*Etwa hier die Siedlung*”. *Der frühmittelalterliche Fundplatz Wiskiauten/Mohovoe im Kaliningrader Gebiet im Lichte alter Dokumente und neuer Forschungen*, Kiel.

IWANOWSKA G., KAZAKEVIČIUS V.

2001 *Kurhan 47 z mieczem z cmentarzyska w Żwirblach (Žvirbliai)*, „Lietuvos archeologija” 21, 241–266.

- KALINOWSKA A.
2006 *Bruki z Szestna-Czarnego Lasu jako reliktury organizacji przestrzennej majdanu wczesnośredniowiecznego grodziska pruskiego*, Warszawa (maszynopis pracy magisterskiej w IA UW).
- KARA M.
2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- KARASIEWICZ K.
2001 *Średniowieczne wyroby złotnicze z podgrodzia gdańskiego. Stanowisko 2*, „Pomorania Antiqua” XVIII, 307–387.
- KARCZEWSKI M., KARCZEWSKA M., PLUSKOWSKI A.
2015 *Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim*, (w:) S. Wądył, M. Karczewski, M. Hoffmann (red.), *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur*, t. 1, Warszawa – Białystok, 175–193.
- KNORR H.
1970 *Westslawische Gürtelhaken und Kettenschließgarnituren. Ein Beitrag zur Deutung Alt-Lübecker Funde*, „Offa” 27, 92–104.
- KOPERKIEWICZ A.
2015 *Badania archeologiczne wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego Olsztyn-Las Miejski w latach 2006 i 2013*, (w:) A. Koperkiewicz, B. Radzicki (red.), *Zanim powstało miasto. Raport z realizacji interdyscyplinarnego projektu badań wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego Olsztyn-Las miejski*, Olsztyn, 52–92.
- KOSTRZEWSKI J.
1919 *Die Ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Mannus-Bibliothek 18, Leipzig – Würzburg.
1960 *Haczyki do wędki z błyskawką*, „Etnografia Polska” III, 257–264.
- KOZŁOWSKA R., DĄBROWSKA I.
1973 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie osady wczesnośredniowiecznej we Franknowie, pow. Biskupiec Reszelski w latach 1971–1972*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 3, 345–352.
- KÓČKA-KRENZ H.
1993 *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.
- ŁĘGA W.
1930 *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń.
- MIŚKIEWICZ M.
1996 *Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Niewiadomej w województwie siedleckim*, Warszawa.
- OKULICZ J.
1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego, odkryte w miejscowości Bogaczewo na przysiółku Kula, pow. Giżycko*, „Rocznik Olsztyński” I, 47–116.
- RULEWICZ M.
1994 *Rybołówstwo Gdańska na tle ośrodków miejskich Pomorza od IX do XIII wieku*, Gdańsk Wczesnośredniowieczny X, Wrocław – Warszawa – Kraków, 31–374.
- SCHMIDT V.
1989 *Drense. Eine Hauptburg der Ukraine*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 22, Berlin.
- SHIROUKHOV R.
2015 *Contacts between Prussians and Curonians in the 11th – Early 13th Centuries, according to the Archaeological Data*, (w:) S. Wądył, M. Karczewski, M. Hoffmann (red.), *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur*, t. 1, Warszawa – Białystok, 255–273.
- SKRZYŃSKA K.
2001 *Najstarsze osadnictwo wczesnośredniowieczne Podlasia na przykładzie wybranych stanowisk*, (w:) B. Bryńczak, P. Urbańczyk (red.), *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*, Siedlce, 169–204.

- STANISŁAWSKI B., FILIPOWIAK W.
2013 *Wolin wczesnośredniowieczny, część 1*, Warszawa.
- STENBERGER M.
1947 *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. Bd. 2: Fundbeschreibung und Taffeln*, Stockholm.
- SZYMAŃSKI W., MOSZCZYŃSKI W.A.
1998 *Najmłodsza faza grodziska w Szeligach (X–XI w.)*, (w:) M. Dulnicz (red.), *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Słupianki, pod Płockiem*, Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały 1, Warszawa, 99–108.
- WULFF
1865 *Bericht über die Aufdeckung altpreußischer Begräbnisstätten bei dem zum Gute Bledau gehörigen Vorwerke Wiskiauten in Samlande*, „Altpreußische Monatsschrift” II, 641–646.
- ZIEMLIŃSKA-ODOJ W.
1992 *Materiały do cmentarzyska wczesnośredniowiecznego ze stanowiska XI w Cerkwiewniku, gmina Dobre Miasto*, „Zeszyty Muzeum Warmii i Mazur” I, 111–149.
- КУЛАКОВ В.И.
2015 *Весы и детали крепления к поясу у Прусов и Куршей в X–XI вв.*, „Pomorania Antiqua” XXIV, 373–400.
- ПРОНИН Г.Н. I IN.
2006 Г.Н. Пронин, М.Е. Смирнова, Т.Н. Мишина, В.В. Новиков, *Могильник Поваровка X–XIII вв. (Калининградская область)*, Материалы охранных археологических исследований VIII, Москва.
- СКВОРЦОВ К.Н.
2010 *Могильник Митино V–XIV вв. (Калининградская область). Материалы исследований 2008 г.*, Москва.

SŁAWOMIR WADYL

BELT BUCKLES, FISHING LURES, OR BROOCHES? EARLY MEDIEVAL HOOK BUCKLES FROM PRUSSIA

The south-eastern coast of the Baltic Sea appears as an area of particularly strong concentration of hook buckles (Figs. 1, 2). However, the scale of this phenomenon has not yet been properly reflected in the scholarly literature. The author of the present article compiled data on 51 hook buckles from Prussia (see catalogue, Figs. 3, 4). From among them, 27 come from burials, 13 from settlement sites, whereas the rest – from undetermined contexts.

These items, usually referred to as ‘belt hooks’ (German: *Gürtelhaken*), are thin leaf-shaped, or sometimes almond-shaped, plates of bronze, sometimes iron, or rarely silver. One of their ends is fitted with a small hook, while the other – with an S-shaped eyelet. The so-called ‘buckle hooks’ raised much scholarly interest and were interpreted in numerous ways, especially regarding their function. In most cases, they were believed to be belt fasteners – the so-called *Gürtelhaken*. An alternative concept sees them as fishing lures or hooks. Yet another one assumes that rather than belt fasteners, such hooks were attachments used to strap various small items to the belt.

Of extreme importance for these questions are finds unearthed in inhumation burials. All the specimens discovered in such contexts were found around the hips of the deceased, which supports the notion that they were elements of belts. It seems plausible that they served as belt fasteners. However, more evidence backs the hypothesis that the hook buckles were employed as belt attachments used to fix small items or bags.

Charting the findspots of the buckles reveals two main areas of their distribution: their concentration was strongest in Mecklenburg and weakest along the south-eastern Baltic coast. They have been so far believed to have originated in the east from the Oder River. However, the concentration of such artefacts along the south-eastern coast of the Baltic Sea, in Prussia, challenges the previous interpretations assuming the buckles were related to the north-western Slavic cultural zone.

Translated by Maciej Talaga